

nr. 1887, vr. 268*; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1022, 1088, 1651, 1807, 1819, 1826, 2023, 2043; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 343; *Kâmûsü'l-a'lâm*, IV, 2634; *Osmanlı Müellifleri*, I, 397; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 560; Brockelmann, *GAL*, II, 24; *Suppl.*, I, 647; II, 14; Recep Cici, *Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları* (doktora tezi, 1994), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 137-141; Cemil Akpınar v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, I, 40-41.

TAHSİN ÖZCAN

KARA ŞEMŞİ

(1829-1886)

Mevlevî şairi.

1829 Martında Konya'da doğdu. Asıl adı Süleyman olup Kara Abdal ismiyle de tanınmaktadır. Konya'da arazi sahibi Âşık Osman'ın oğludur. İlk tahsilini bu şehirde yaptı. On beş-on altı yaşlarında iken Şems-i Tebrîzî Dergâhı'na intisap etti. Türbedar Seyyid Emîrşah Kaygusuz Abdal Dede'nin yardımıyla çeşitli dinî eserler okuduktan sonra Abdal Mehmed Südi'ye intisap ederek Mevlânâ Dergâhı'nın matbahında çilesini ve seyrü sülûkünü tamamladı (1844). Kendisinden inâbe aldığı Kaygusuz Dede ona Şems-i Tebrîzî'ye izâfeten "Şemsî" mahlasını verdi.

Kaygusuz Dede'nin tâlimatı üzerine Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ne giderek orada dört yıl kadar ilim tahsiliyle meşgul oldu. Bursa ve İstanbul'daki dergâhları ve meşâyihî ziyaret ettikten sonra tekrar Konya'ya döndü (1856). 1857'de evlendi ve bu evlilikten sırasıyla Mehmed Şemseddin, Hasan Hüsnü ve Hüseyin Ârif adlarında üç oğlu dünyaya geldi.

1870 yılında Horasânî Ali Dede'nin vefatı üzerine meşihatla Aydın Güzelhisanı'nda onun dergâhına gönderildi. Orada irşadla meşgul olurken Girit'teki Hanya Mevlevîler'inden gelen davet üzerine 1872'de Hanya'ya gitti ve ailesiyle oraya yerleşti. 5 Temmuz 1880'de açılan Hanya Mevlevîhânesi'nin inşasında büyük hizmetleri oldu. 23 Zilhicce 1303'te (22 Eylül 1886) Hanya'da vefat etti ve melevîhânenin hazîresine defnedildi. 1924 nüfus mübadelesinde dergâhın bazı eşyası ve hazîrede yatan diğer şeyhlerin naaşlarıyla beraber Kara Şemsî'nin naaşı da önce İzmir Mevlevîhânesi hazîresine, onun yıkılması üzerine Balçova Mezarlığı'na nakledildi (Kara Şemsî ve oğullarının Hanya Mevlevîhânesi'ne hizmetleri için bk. HANYA MEVLEVÎHÂNESİ).

Dinî ve tasavvufî manzumeler yazan, Nûrî, Şemsî, Semî, Niyâzî, Abdal mahlaslarını kullanan Kara Şemsî'nin Türkçe ve Farsça manzumelerinin bulunduğu divanı oğlu Hüseyin Ârif tarafından *Tuhfetü'l-Mesnevî alâ hubbî'l-Haydarî ve Divânçe-i Kara Şemsî* adıyla, başında Girit vilâyeti mutasarrıfı İbrâhîm Şerif Efendi'nin bir takriziyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1305). Divanının baştan on altı sayfalık kısmında Farsça manzumeler, geri kalan kısımda ise kırk altısı gazel olmak üzere toplam seksen dört manzume bulunmaktadır. Farsça kısımdaki münâcât, na't, methiye ve mersiyelele Türkçe kısımdaki kaside, tarih, muhabba, şarkı ve gazel türünde manzumelerin toplam beyit sayısı 1040'tır. Divanın başında ayrıca müellif hakkında bilgi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1803-1804; Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 162-164; "Abdal, Kara Şemsî", *TDEA*, I, 9; Tahsin Yazıcı, "Abdâl, Qara Şemsî", *Elc*, I, 174.

ABDULLAH UÇMAN

KARABACEK, Josef Ritter von

(1845-1918)

Avusturyalı şarkiyatçı.

20 Eylül 1845'te Graz'da doğdu. Viyana'da hukuk okudu; fakat daha sonra Şark dillerine geçti ve nümismatik, epigrafya, arkeoloji, sanat tarihi ve özellikle tarihî dokumacılıkla ilgilenmeye başladı. 1868'de doktorasını verdi; ertesi yıl İslâm paleografyası ve nümismatiği dalında kadrosuz doçent, 1874'te de Viyana Üniversitesi'nde kadrosuz profesör oldu; 1884'te aynı üniversitenin Şark Tarihi ve Dilleri Bölümü'ne kadrolu profesör tayin edildi. Hocalığı sırasında Şark tarihçiliğine yeni bir bakış açısı getirmiş ve Türkolog Friedrich Edler von Greifenhorst Kraelitz, semitist Adolf Grohmann gibi ünlü öğrenciler yetiştirmiştir. 1888'de Avusturya Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi ve ölünceye kadar uhdesinde kalan akademi sekreterliğine getirildi. 1899 yılında imparatorluk kütüphanesi nâzirliğine (hâfız-ı kütüb) tayin edildi ve kendisine saray müşaviri rütbesiyle asalet unvanı verildi. Mısır'dan pek çok eski Mısır, Kopt (Kıptî), Grek ve Arap papirüsünün Avusturya'ya götürülmesine yardımcı olan Karabacek çalışma hayatı boyunca bunların, aralarında Arapça klasikler kadar Arap dili ve

medeniyetinin İslâm öncesi kaynaklarının da yer aldığı 4000'den fazlasını elden geçirdi, ayrıca Avusturya Millî Kütüphanesi'ndeki (Hofbibliothek) yazmaları tanıttı. Karabacek 9 Ekim 1918'de öldü.

Karabacek'in yirmi yıla yakın bir süre Avusturya Bilimler Akademisi'ni yönetmesi, aristokratlarla yakınlığından dolayı çağdaş meslektaşları arasında bilim adamlığından çok saraya mensup bir kimse olarak tanınmasını önleyememiş, ayrıca bulunduğu yüksek mevki ve sosyal konumu da ilmî çalışmalarının açıkça tenkit edilmesine imkân vermemiştir. Karabacek şahsiyeti, ilim telakkisi ve metodu, nihayet dili itibarıyla bir önceki yüzyıl çizgisinde kalmış, ancak ilk defa ele aldığı bâkir sahalara oluşturduğu cazibe ve hayranlık ona kudretli hâmilerinin desteğiyle ilmin ikbal kapılarını açmıştır. Kullandığı malzemelerin ölümüne kadar kendi inhisarında kalmasından ötürü çalışmalarının ve ortaya koyduklarının doğruluk derecesini zamanında denetlemek mümkün olamamış, söylediklerine ve yazdıklarına da kimse karşı çıkma cesaretini gösterememiştir. Ancak bu malzemelerin daha sonra tekrar gözden geçirilmesi, yazdıklarının ve vardığı sonuçların çok önemli bir kısmının ilmen değersiz olduğunu ve ilim âlemini büyük yanılgılara sürüklediğini ortaya koymuştur. Meselâ papirüsler üzerindeki birtakım figürleri Grekçe, Latince ve bazı dokuma parçaları üzerindeki arabeskeri küfî harfler sanarak okumaya kalkışması ve Güney Arabistan'da yalancı peygambere ait Latince yazılı sikkeler olduğunu ileri sürmesi bunlardan bazılarıdır. Sonuçta birçok doğru bilgi ve ilmî yargıyı altüst eden Karabacek, bütün bunları okuyucuya hayranlık veren bir ayrıntıya girme titizliği içerisinde dipnotlar ve açıklamalarla sunarak büyük bir kitlenin kendisini haksız bir şekilde yüceltmesine yol açmıştır. Ancak onun Arap papirolojisi ve kitap-kâğıt tarihi araştırmacılığı gibi tarihe yardımcı bazı bilim dallarının kurulmasına öncülük etmesi de unutulmaz hizmetleri arasındadır.

Eserleri. Karabacek birçok kitap ve makale yazmış olup çalışmalarının bazıları şunlardır: 1. *Beiträge zur Geschichte der Mazjaditen* (Leipzig 1874). 2. *Die persische Nadelmalerei Susandschird* (Leipzig 1881). 3. *Die Involutio im arabischen Schriftwesen* (Wien 1896). 4. *Die arabischen Papyrusprotokolle* (Wien 1908). 5. *Muhammedanische Kunststudien* (Wien 1913). 6. *Ein Ko-*

ranfragment des 9. Jahrhunderts aus dem Besitz des Seldschukensultans Kaikubad (Wien 1918).

Karabacek'in başlıca makaleleri şunlardır: "Der Papyrusfund von El-Faiyûm" (*Denkschriften der Akademie der Wissenschaften*, Wien, 33 [1883], I. Abteilung, s. 207-242); "Über muhammedanische Vicariatsmünzen und Kupferdrachmen des 12.-13. Jahrhunderts" (*Numismatische Zeitschrift*, Wien 1869, I, 265-300); "Die Bedeutung der arabischen Schrift für Kunst und Gewerbe des Orients" (*Kunst und Gewerbe*, Weimar 1877, XI, 225-228, 233-235, 241-243, 249-251, 257-259); "Zur muslimischen Keramik" (*Österreichische Monatsschrift für den Orient*, X [Wien 1884], s. 281-292); "Das arabische Papier: eine historisch-antiquarische Untersuchung" (*Mitteilungen aus der Sammlung Papyrus Erzherzog Rainer*, II/3 [Wien 1887], s. 87-178); "Neue Quellen zur Papiergeschichte" (*a.g.e.*, IV [Wien 1888], s. 75-122); "Neue Entdeckungen zur Geschichte des Papiere und Druckes" (*Österreichische Monatsschrift für den Orient*, XVI [Wien 1890], s. 161-170); "Arabische Felseninschriften bei Tör" (*WZKM*, X [1896], s. 186-190); "Ägyptische Urkunden aus den königlichen Museen zu Berlin" (*a.g.e.*, XI [1897], s. 1-21) (çalışmalarının bir listesi için bk. *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde*, XV, 129-134).

BİBLİYOGRAFYA :

C. H. Becker, *Islamstudien*, Leipzig 1932, II, 491-494; a.m.f., "Joseph von Karabacek", *Isl.*, X (1920), s. 233-238; "Josef Ritter von Karabacek", *Österreichisches biographisches Lexikon*, Graz 1965, III, 4224; *Bibliographie der Deutschsprachigen Arabistik und Islamkunde* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1992, XV, 129-134; "Josef Ritter von Karabacek", *JRAS*, 4 (1920), s. 671-672; G. Mauthe, "Die Direktion Josef Karabacek an der k. k. Hofbibliothek in Wien (1899-1917). Eine Erinnerung anlässlich der hundertjährigen Wiederkehr von Josef Karabaceks Diensantritt", *Biblos: Beiträge zu Buch, Bibliothek und Schrift*, sy. 38 (1999), s. 89-114.

DİA

KARABAĞ

Azerbaycan'da tarihi öneme sahip bir idarî bölge.

Eski Roma ve Yunanlılar'ın Albanya, Araplar'ın Helenistik devirde burada yaşayan Arran veya Arianoi adlı bir kavme izâfeten Arrân dedikleri Gence ve Kara-

bağ'ı ihtiva eden bölge Türk hâkimiyeti döneminde Karabağ adını almıştır. Bölge dağların ve yüksek yaylaların hâkim olduğu bir araziye sahiptir. Sınırları güneyde Hudeferin Köprüsü'nden Sınık Köprüsü'ne kadar Aras çayı, doğuda Kür çayı, kuzeyde Gence ile sınırı Goran çayına kadar olan kısım ve Kuşbek, batıda Salvatı ve Erikli olarak adlandırılan Karabağ dağları oluşur. Merkezi Stepanekert şehri olan bölge 4400 km² genişliğindedir. Nüfusu 193.000'dir (1991 tah.).

Karabağ Roma, Sâsânî ve Bizans hâkimiyetinde kaldıktan sonra Hz. Osman zamanında müslümanlar tarafından fethe edildi (bk. ARRÂN). V. (XI.) yüzyılda Büyük Selçuklular bölgede kontrolü ele geçirdiler. Bölge bu tarihten itibaren Oğuz muhaceretine sahne oldu. Ardından Irak Selçukluları'nın eline geçen Karabağ ve civarı sırasıyla İldenizliler, İlhanlılar, Timurlu ve Akkoyunlular'ın idaresi altına girdikten sonra Safevîler'in eline geçti. Safevîler döneminde Şah Tahmasb, Anadolu'dan gelerek Akkoyunlular'a karşı savaşan Kaçar kabilesinden Şahverdi'yi Karabağ beylerbeyi tayin etti. Osmanlılar'ın bu bölgeyle ilgilenmeleri XVI. yüzyılın ilk yarısındaki İran seferlerine rastlar. Ancak bölgenin doğrudan Osmanlı idaresine geçmesi 1578 Osmanlı-Safevî savaşı esnasında oldu. 1590 antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin Yukarı Azerbaycan'daki hâkimiyetini tanıyan Safevîler 1603'te karşı saldırılar sonucunda bölgeyi yeniden ele geçirdiler. Osmanlı idaresi altında iken bu bölge Gence'nin fethinin ardından kurulan eyaletin sınırları içindeydi. 1001 (1593) tarihli kayıtlarda burası "vilâyet-i Gence Karabağ" adıyla zikredilmiştir. Burada Gence (Gence, Gence Aranı, Gence Dağıstanı, Şemkür Aranı, Sonkur Dağıstanı, Kürkbasan Aranı, Şütür, Dankı, Zegem Aranı, Yavlak, Tavus, Temirhasan nahiye-leri), Berda, Hacın, Ahistâbâd, Dizak, Hakâri ve Varand sancakları yer almaktaydı (Kırzioğlu, s. 372-373).

Karabağ XVIII. yüzyıla kadar Safevîler'in kontrolü altında kaldı. 1722-1724 yıllarında Ruslar'ın bu bölgeye inmesi üzerine hareket geçen Osmanlı Devleti Azerbaycan'ı ele geçirdi. Ruslar'la 1724'te İstanbul'da yapılan antlaşmayla Karabağ Osmanlı Devleti sınırları içinde bırakıldı. Fakat 1731'den itibaren hızlanan Osmanlı-İran savaşı sonrasında 1736'da yapılan antlaşmayla İran'a terkedildi. İran'da Nâdir Şah'ın idareyi ele geçirmesinin ardından Karabağ'da önemli gelişmeler oldu. Nâdir Şah, Karabağ'da idareyi

elinde tutan ve kendine boyun eğmeyen Cevanşir aşiretinin reisi Penah Ali'yi Horasan'a sürdü. Ancak Nâdir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra Horasan'dan kaçıp Karabağ'a gelen Penah Ali burada Karabağ Hanlığı'nı kurdu. 1748-1750 yıllarında Bayat, Şahbulak, Eskeran ve Şuşa (Penahâbâd) kalelerini yaptırarak hanlığını kuvvetlendirmeye çalıştı. 1751'de Kaçarlı Muhammed Hasan Han'ın saldırılarını püskürtmeyi başardı. Ardından Afşarlı Feth Ali Han kumandasındaki bir birlik 1755'te Şuşa'ya hücum etti. Uzun süren bu kuşatmadan sonra Penah Ali Han ona tâbi oldu ve oğlu İbrâhim Han'ı rehin verdi. O sıralarda İran'da diğer bir güç odağı da Kerim Han Zend idi. Feth Ali ile arası iyi olmayan Kerim Han ile birlikte hareket eden Penah Ali Han, Feth Ali'yi mağlûp ederek esir aldı.

Feth Ali Han'a karşı verilen bu mücadelenin ardından çevresinde güçlü bir hanlık istemeyen Kerim Han, Penah Ali ve oğlu İbrâhim'i danışman sıfatıyla Şiraz'a getirtti. Penah Han 1759'da burada öldü. Karabağ'a dönen İbrâhim Halil Han ile yokluğundan faydalanarak hanlığı ele geçiren kardeşi Mehrelî arasında hanlık mücadelesi başladı (Ehmed Bey Cavanşir, *Karabağ Hanlığının Tarihi*, s. 57). Bu mücadeleyi 1763'te İbrâhim Halil Han kazandı ve Mehrelî'yi Kuba'ya kaçmaya mecbur bıraktı. Ancak mücadele Mehrelî'nin öldürüldüğü 1785 yılına kadar sürdü. Bu arada Ruslar da Kafkaslar'da giderek etkili rol oynamaya başlamışlardı; 1783'te Gürcistan'ı kontrolü altına alarak Kafkaslar'daki dengeleri kendi lehlerine bozdular. Rus desteğini arkasına alan Gürcü Kralı II. Iraklı Karabağ hanlığını tehdit etti. Bu tehdit karşısında Osmanlı Devleti'ne başvuran Karabağ hanı, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile ilişkilerini bozmak istememesi dolayısıyla beklediği desteği alamadı. Bu arada Rusya'nın himayesini kabul eden Gürcistan'ı ve kendisine itaat etmeyen Karabağ Hanlığı'nı cezalandırmak için harekete geçen İran Şahı Kaçarlı Ağa Muhammed Han 1795'te büyük bir orduyla Şuşa'yı kuşattıysa da alamadı. 1797'deki ikinci kuşatma sırasında İlisu'ya çekilen İbrâhim Halil Han, Ağa Muhammed'in Haziran 1797'de öldürülmesi üzerine iki ay kaldığı İlisu'dan hanlığına geri dönerek idareyi kardeşinin oğlu Mehmed'den geri aldı. Ağa Muhammed Han'ın yerine geçen Feth Ali Şah da Karabağ hükûmetini ona verdi. Bu iyi ilişkiler Rus ordularının Gürcistan'a yerleştiği 1801'e kadar sürdü. Rus Çarı I. Alek-